

**Таїрова-Яковлева Т.Г.
Иван Мазепа и Российская империя. История
«предательства». – Москва: Центрполиграф, 2011. – 525 с.**

**Таїрова-Яковлева Т.Г.
Иван Мазепа й Російська імперія. Історія «зради». – Москва: Центрполіграф,
2011. – 525 с.**

Чергова монографія відомого російського фахівця з історії України раннього нового часу, яка спеціалізується на вивченні російсько-українських відносин кінця XVII – початку XVIII ст., складається зі вступу й одинадцяти розділів. Понад сто сторінок книги займають примітки, де розлого цитуються архівні та опубліковані в рідкісних збірниках документи й матеріали. Окрім того, справжньою родзинкою видання стали додатки, де вміщено оригінальні документи доби царювання Петра I та гетьманування Івана Мазепи. Окремі з них уперше введено в науковий обіг. Завершує працю ґрунтовний список літератури та іменний покажчик.

Науковими завданнями Т.Таїрової-Яковлевої стали, по-перше, «відмова від міфів, штампів і стереотипів» стосовно висвітлення особи І.Мазепи й, по-друге, доведення тези про те, що український гетьман «зробив видатний внесок у створення Російської імперії» (с. 11). Щоби досягти поставленої мети, авторці довелося провести довголітні архівні пошуки в Росії та Україні. Зокрема, при аргументації своїх положень вона посилається на оригінальні й часто-густо невідомі історичні документи та матеріали з фондів Архіву Санкт-Петербурзького інституту історії РАН («Батуринський архів», «Похідна канцелярія О.Меншикова», «Колекція П.Толстого», «Акти Київської казенної палати», «Колекція Лихачова», «Колекція Мезенцева» та ін.)¹, відділу рукописів Російської національної бібліотеки в Санкт-Петербурзі («Колекція П.Дубровського», «Колекція М.Погодіна»), Російського державного архіву давніх актів («Малоросійські справи», «Малоросійський приказ», «Розрядний приказ», «Аптекарьський приказ», «Листування вищих осіб з приватними особами», «Зібрання Ф.Мазуріна», «Справи про Малоросію», «Колекція Саксонія» та ін.), відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В.Стефаника та Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В.Вернадського.

У вступі («Відмовляючись від міфології») Т.Таїрова-Яковлева подає коротку історіографію досліджуваної теми «Іван Мазепа й Російська імперія», де згадує праці російських та українських істориків XIX – початку XX ст., у тому числі Д.Бантшица-Каменського, М.Костомарова, Ф.Уманця, О.Єфименко, М.Грушевського, Г.Саніна, В.Молтусова, І.Курукіна, Є.Анісімова. Очевидно, що сама по собі мазепіана (і не тільки українська та російська) – набагато ширша², проте автор

¹ Кілька років тому Т.Таїрова-Яковлева опублікувала ґрунтовний документальний збірник: Гетман Иван Мазепа. Документы из архивных собраний Санкт-Петербурга. – Вып. 1. – Санкт-Петербург, 2007. – 255 с.

² Слід указати на укладену київським істориком О.Ясем «Вибрану бібліографію про гетьмана Івана Мазепу», вміщену в додатках до 2-го видання монографії О.Оглоблина «Гетьман Иван Мазепа та його доба» (Нью-Йорк; Київ; Львів, 2001 р.), а також підготовлену С.Павленком «Бібліографію публікацій та документальних матеріалів про гетьмана І.Мазепу та його добу», що нараховує 1757 позицій (див.: Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: Соратники та прибічники. – К., 2004). На 2009 р. історіографічна мазепіана складала 2039 позицій (див.: Ковалевська О. Мазепіана: матеріали до бібліографії (1688–2009). – К., 2009).

має право проводити «відбір» для аналізу історіографічного доробку. Тим паче, що в основному тексті неодноразово йдуть посилання та цитування інших вчених, серед яких М.Андрус'як, Ю.Бесп'ятих, А.Бовгиря, М.Богословський, П.Бушкович, М.Возняк, О.Востоков, Д.Дорошенко, І.Крип'якевич, Б.Крупницький, Т.Крилова, О.Лазаревський, Т.Мацьків, В.М'якотін, О.Оглоблин, М.Павленко, М.Петровський, М.Плохинський, Н.Полонська-Василенко, О.Сокирко, С.Соловійов, О.Субтельний, Є.Шмурло та ін. Окрім того, на сторінках книги авторка досить часто полемізує зі своїми російськими та українськими колегами (зокрема, В.Артамоновим, Г.Саніним, К.Кочегаровим та С.Павленком).

«Відмовившись від міфів, ми зможемо по-новому поглянути на добу І.Мазепи – настільки багатогранну й суперечливу, яка справила величезний (і далеко не завжди негативний) вплив на долі Східної Європи», – закликає авторка історичну громадськість Росії. Отже, серед «історичних міфів», які пропонує спростувати Т.Таїрова-Яковлева, називаються такі: 1) сприйняття переходу гетьмана І.Мазепи на бік шведського короля Карла XII як виняткової події в українській та європейській історії; 2) обвинувачення українського правителя як «природного зрадника»; 3) існування думки про те, що він був поляком за походженням; 4) функціонування стереотипу про «любов» до І.Мазепи серед українського народу; 5) версія про те, що гетьман начебто зрадив В.Голіцина; 6) уявлення про зваблення І.Мазепою Мотрі Кочубей; 7) нав'язування думки про те, що вся російська історіографія – «антимазепинська». З огляду на те, що авторка довгий час різнобічно досліджує біографію українського гетьмана на основі архівних документів та матеріалів³, уже у вступній частині більшість цих міфологем доказово і зі знанням справи спростовуються. Увага зацікавленого читача звертається на те, що основна мета монографії полягає не в розкритті біографії І.Мазепи, а в розгляді ключових моментів відносин гетьмана з Російською імперією, зокрема вивчення таких питань: 1) що являло собою Українське гетьманство за його доби в адміністративному та економічному плані; 2) яким чином будувалися відносини України з народжуваною Російською імперією та яку роль в цьому грала українська еліта; 3) які суперечності виникали між інтересами українських станів та Російською імперією на різних етапах. Під Українським гетьманством авторка розуміє «державне утворення» (с.97), що виникло на українських землях у добу Б.Хмельницького. Саме таку історіографічну назву стосовно козацької України (самоназва якої – Військо Запорозьке) пропонує, слідом за Б.Флорею та рядом українських істориків, уживати Т.Таїрова-Яковлева (зауважимо, що в попередній монографії авторки йдеться про «Гетьманщину»⁴).

³ З основних публікацій Т.Таїрової-Яковлевої про І.Мазепу в науковій періодиці наведемо такі: Мазепа-гетман: в поисках исторической объективности // Новое и новейшее время. – 2003. – №4; А.Д.Меншиков и гетман И.С.Мазепа (из истории взаимоотношений) // Меншиковские чтения. – Санкт-Петербург, 2006; Нові архівні матеріали й перспективи вивчення гетьманства Івана Мазепи // Укр. іст. журн. – 2006. – №5; Листування запорожців з І.Мазепою восени 1708 р. // Український археографічний щорічник. – Вип.12. – К., 2007; Мотря Кочубей и её роман с гетманом И.Мазепою // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. – 2007. – №1/2; Приятель «гетмана-злодея». Как Мазепа Петра к власти приводил // Родина. – 2007. – №11 та ін.

⁴ Див.: Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667). – К., 2003. Див. також нашу рецензію на цю працю: Чухліб Т. «Руїна» Гетьманщини чи боротьба за утвердження Української козацької держави? (Спроба започаткувати наукову дискусію щодо одного історичного терміна) // Україна в Центрально-Східній Європі (від найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип.4. – К., 2004. – С.473–508.

У вступі історик побіжно зупиняється на внеску Українського гетьманства в Азовські походи та перемогу під турецькою фортецею Кизикирмен, при цьому не зазначаючи, коли проходили ці військові кампанії, а також ігноруючи той факт, що вони відбувалися у ході російсько-турецької війни 1686–1700 рр., яка по суті була складовою бойових дій європейської Священної ліги проти Османської імперії 1684–1699 рр. До речі, згідно з нашими підрахунками, протягом 1684–1699 рр. козацькі війська, очолювані А.Могилою, С.Палієм, І.Самойловичем, І.Мазепою та іншими українськими полководцями, здійснили дев'ять великих (кількість підрозділів – від 10 до 60 тис. чол.), близько десяти середніх (від 5 до 10 тис.) та п'ятдесят менших (від 300 осіб до 5 тис. чол.) походів у Кримське ханство й контрольовані турками і татарами Молдавське князівство, пониззя Дніпра, Бугу, Дністра, Дунаю, Північне Причорномор'я та Приазов'я, а також декілька морських виправ проти османського флоту на Чорному морі⁵.

Звертаючись до висвітлення ранніх років біографії І.Мазепи, Т.Таїрова-Яковлева не підтримує думку істориків Б.Крупницького та О.Оглоблина про те, що він навчався в єзуїтському колеґіумі (с.9; див. також примітку на с.372), однак при цьому не наводить достатніх контрарґументів. Автора мемуарів другої половини XVII – початку XVIII ст., польського шляхтича Яна Хризостома Пасека, помилково названо «А.Пасеком» (с.10; іменний покажчик – с.523).

У першому розділі книги («І.Мазепа й І.Самойлович»; с.14–55) ідеться не лише про адміністративну та дипломатичну діяльність І.Мазепи в гетьманському уряді лівобережного царського «реґіментаря» Івана Самойловича (1672–1687 рр.), але й про започаткування відносин генерального старшини з можновладцями Московського царства. Окрім того, вивчається політика одного з найвпливовіших тогочасних московських сановників В.Голіцина щодо України.

У цьому розділі Т.Таїрова-Яковлева продовжує виступати справжнім руйнівником міфів, відзначаючи, що негативне ставлення І.Мазепи до Речі Посполитої під час його перебування в уряді І.Самойловича підважує уявлення щодо пропольської орієнтації майбутнього гетьмана. Окрім того, подаючи короткий огляд політичної ситуації у Правобережній Україні (яка за російсько-польськими мирними угодами 1667 та 1686 рр. перебувала під владою Корони Польської), авторка зазначає, що король Ян Собеський, відроджуючи там місце козацтва, почав «призначати різноманітних “гетьманів”» (с.27). Зважаючи на те, що слово «гетьмани» подається в лапках, слід, очевидно, вважати затверджених королем Речі Посполитої після виборів на козацьких радах Стефана Куницького (1683 р.), Андрія Могили (1684–1688 рр.), Гришка Івановича (1689–1692 рр.), Самійла Івановича (1693–1699 рр.) тощо такими собі «несправжніми» володарями булави. Відзначимо, що тогочасні наказні гетьмани Правобережної України, які у своєму титулуванні вживали означення «Гетьман Війська його королівської милості Запорозького», і справді мали менше повноважень, ніж лівобережні правителі, проте це аж ніяк не дає підстав применшувати їх історичну роль у розвитку цього важливого українського регіону⁶.

⁵ Докладніше про це: *Чухліб Т.* Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 рр. – К., 2010.

⁶ Див.: *Чухліб Т.* Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663–1713 рр.). – К., 2004.

Не можемо погодитися з авторською характеристикою багаторічного кошового отамана Запорозької (Чортотлицької) Січі Івана Сірка як «знаменитого політичного авантюриста» (с.25). Адже, на нашу думку, за політикою Запорозжя щодо допомоги «слабшому проти сильнішого» проглядалося стремління збереження певної рівноваги у співвідношенні сил на Півдні України. У такій, як здається на перший погляд «авантюристичній», дипломатії запорозькі зверхники взувалися на довголітню традицію зовнішньої політики сусіднього Кримського ханства. Також незрозуміло, чому гетьман Петро Дорошенко двічі виступає як «Д.Дорошенко» (с.16).

У коротких висновках до першого розділу наголошується на тому, що в особі наступника І.Самойловича Україна отримала «доволі непоганого правителя, котрий за двадцять років гетьманування добився економічного й культурного розквіту своєї країни». Обраний за активної участі князя В.Голіцина на найвищу посаду в Українському гетьманстві І.Мазепа почав «продовжувати політику в дусі свого попередника» (с.55).

Другий розділ книги («І.С.Мазепа, В.В.Голіцин та Нарішкіни»; с.56–89) розпочинається з детального аналізу т.зв. Коломацьких статей (с.56–59), які після обрання нового гетьмана мали регулювати всі відносини між Лівобережною Україною та Московським царством. Авторка також висвітлює роль І.Мазепи у зовнішній політиці та військовій стратегії Росії під час правління царівни Софії. Описуються й аналізуються численні посольства росіян до Батурина та українців – до Москви у зв'язку зі ставленням до Османської імперії та Кримського ханства. Відзначимо, що всі ці переговори та консультації відбувалися під час російсько-турецької війни 1686–1700 рр., складової широких антиосманських заходів, що їх провадила Священна ліга – союз Австрії, Речі Посполитої, Венеції, Ватикану, а пізніше й Росії (номинально з 1686 р., фактично з 1697 р.). Т.Таїрова-Яковлева розвиває думку А.Востокова (висловлену ним у 1890 р.) про те, що «І.Мазепа був набагато краще поінформований про становище сусідніх держав, аніж московський уряд, а відтак у міжнародних питаннях завжди був цінним і корисним порадником Москви» (с.64). Український гетьман також відіграв певну роль в інтригах навколо коронації Софії. Особлива увага звертається на урочисте посольство І.Мазепи до Москви у серпні 1689 р., коли, на думку авторки, він був задіяний у т.зв. «перевороті Нарішкіних»: «Історики Росії традиційно недооцінюють «український» аспект наришкіньського перевороту, натомість історики України не вдаються в подробиці російських подій» (с.79). Саме тверда позиція гетьмана, який, тримаючи на російському кордоні 50-тисячне козацьке військо, у будь-який час міг віддати наказ втрутитися в палацовий переворот у Москві, проте так і не зробив цього, стала вирішальною у перемозі прихильників Петра над оточенням Софії.

Третій розділ («Внутрішня політика Мазепи»; с.90–134) дуже важливий у науковому плані, адже попри окремі праці В.Барвінського, В.М'якотіна, О.Лазаревського, Л.Окіншевича, О.Оглоблина, Б.Крупницького та В.Дядиченка, українська (не кажучи вже про російську) історіографія й до цього часу не має цільної картини історії внутрішньої політики гетьмана, який понад два десятиліття своїми універсалами та діями визначав економічне, політичне,

соціальне та культурне обличчя козацької України. Окремо у цьому ряду стоїть праця харківського історика кінця XIX ст. М.Плохинського «Гетьман Мазепа в ролі великоросійського поміщика» (Харків, 1892 р.).

У результаті опрацювання та узагальнення архівних матеріалів російський історик доходить несподіваного висновку: «На черговій пасхальній старшинській раді 1690 р. було вирішено, щоби оренда (як на горілку, так і на тютюн) була віддана не одноосібним орендарям, а містам і селам – «на громаду». Причому частина оренди йшла б у військовий скарб, а решта – на спільні потреби, козацькі й громадські. [...] Таким чином, створювалися своєрідні акціонерні товариства громадського типу» (с.102). Такі реформаторські дії гетьмана І.Мазепа (який в авторській оцінці виступає «засновником акціонерних товариств» на теренах України, а отже, і Російської імперії) призвели до того, що вже в 1693 р. українські міста та полки наповнили свої скарбниці додатковими великими коштами, використовуючи їх для активного будівництва церков, купівлі дзвонів, зміцнення міських фортифікацій, нагромадження запасів пороху, лиття гармат тощо.

Твердження авторки стосовно того, що правління І.Мазепа розпочалося і проходило (принаймні до початку Північної війни) «у доволі сприятливих умовах» (с.91) вважаємо дещо перебільшеними. Як же тоді бути з відомим висловлюванням самого гетьмана, який писав: «Протягом дванадцяти років, від початку свого гетьманування, зробив я одинадцять літніх і десять зимових походів, і не важко кожному розсудити, які труднощі, збитки, руйнації від цих безупинних походів терпить Військо Запорозьке і вся Мала Росія»⁷. Незрозуміло, чому Коломацька рада 1687 р. в авторському прочитанні стала «Каламакской» (с.93 та ін.), адже навіть російською мовою назва річки, на березі якої вона проходила, пишеться «Коломак».

На жаль, руйнуючи одні міфи, авторка породжує інші, коли пише, що запорожці, рушивши у похід під Псков (1701 р.), «дорогою пограбували мешканців України та Росії аж по Смоленськ, так і не діставшись театру бойових дій» (с.126). Таке узагальнення вимагає документального підтвердження й вагомих доказів. Справді, є дані, що запорожці обібрали жителів окремих населених пунктів, але чи це всі «мешканці України та Росії»? А під Псковом так і не дочекалися кількох тисяч козаків тільки тому, що в 1701 р. вони приєдналися до Гадяцького полку на чолі з полковником М.Бороховичем⁸ та разом із ним і підрозділами правобережного полковника С.Палія допомагали польсько-саксонській армії атакувати прихильну до шведів Ригу. Після того, як їм не виплатили «жалування», почали масово втікати додому, або ж переходили на бік шведів. Частина невдоволених запорожців, згідно з цитованим Т.Таїровою-Яковлевою на іншій сторінці документом, була «сослана в Санкт-Питербурх на каторгу вечно» (с.130).

⁷ Цит. за: *Оглоблин О.* Гетьман Іван Мазепа та його доба. – Нью-Йорк; К.; Л., 2001. – С.96.

⁸ Гадяцький полк М.Бороховича, який перед цим усе ж таки дійшов до Пскова, нараховував 3847 козаків (див.: *Дядиченко В.* Украинское казачье войско в конце XVII – начале XVIII вв. // Полтава: К 250-летию Полтавского сражения. – Москва, 1959. – С.249).

Авторським завданням четвертого розділу («І.С.Мазепа й зовнішня політика петровської Росії»; с.135–150) стало розкриття ролі українського гетьмана в офіційній російській дипломатії того часу. «Умови Коломацьких (у книзі – «Каламакських») статей забороняли гетьману будь-які зовнішньо-політичні контакти. Проте Петро не тільки ігнорував це положення, але й на пряму порушував його, даючи Мазепі вказівки вести те чи інше дипломатичне листування», – відзначає Т.Таїрова-Яковлева (с.136), та зауважує, що І.Мазепа лише успадкував традицію широких зовнішньополітичних відносин Українського гетьманства від часів Б.Хмельницького. Так, гетьман виступав консультантом російського уряду в усіх (!) дипломатичних ініціативах «південного напрямку», тобто відносинах з Османською імперією, Кримським ханством, а також придунайськими князівствами – Молдавією та Волощиною. Майже щороку він відправляв до Москви добути українською розвідувальною службою відомості про стан справ в Австрії, Речі Посполитій, Туреччині, Криму, Молдавії та інших країнах Центрально-Східної Європи.

Викликає заперечення теза про те, що до цього часу не було жодного дослідження участі І.Мазепи у зовнішній політиці Росії (с.135), адже сучасний український історик В.Станіславський у багатьох своїх статтях⁹ неодноразово звертав увагу на окремі аспекти проблеми. Цього питання торкалися також й інші дослідники. Авторка книги переконана в тому, що І.Мазепа до осені 1708 р. не робив нічого для того, щоб підштовхнути Османську імперію на війну з Росією. Однак тут треба було б додати, що домовленості про спільні бойові дії між Шведським королівством та Кримським ханством було досягнуто навесні 1708 р., коли в Бахчисараї Каплан-Гірей I приймав посла від Карла XII¹⁰. Відомо також, що із середини 1708 р. Туреччина активно готувалася до війни з Росією, але наприкінці листопада того ж року в османському уряді взяли гору прихильники мирних стосунків із московським царем¹¹.

У п'ятому розділі («І.С.Мазепа та Правобережна Україна»; с.151–195) вперше в науковий обіг вводяться багато нових архівних документів та матеріалів, що яскраво характеризують політику І.Мазепи, спрямовану на повернення Правобережної України під владу єдиного гетьмана. При цьому головну увагу авторка звертає на період 1704–1708 рр., тобто час, коли, за наказом Петра, на Правобережжі перебували війська лівобережного Українського гетьманства.

⁹ Станіславський В. Маловідомі документи щодо планів південної політики Московської держави у другій половині 80-х рр. XVII ст. // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. – Вип.7. – К., 2000. – С.340–357; *Його ж.* Від Коломацької ради до повстання Петра Іваненка: нові дані про Івана Мазепу та Україну в 1687–1691 рр. // Листи Івана Мазепи. 1687–1691 рр. – Т.1. – К., 2002. – С.6–82; *Його ж.* Російська дипломатія та запорозько-польські відносини 1686–1697 рр. // Україна та Росія: проблеми політичних та соціокультурних взаємин. – К., 2003. – С.267–291; *Його ж.* Дніпровські походи 1697–1699 років в недрукованих листах Івана Мазепи до Петра I // Україна в Центрально-Східній Європі (від найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип.6. – К., 2006. – С.489–506; *Його ж.* Завершення війни з Османською імперією та вступ Війська Запорозького у протистояння зі Швецією у недрукованих листах Івана Мазепи 1699–1700 рр. // Там само. – Вип.7. – К., 2007. – С.261–280.

¹⁰ Возгрин В. Исторические судьбы крымских татар. – Москва, 1992. – С.238–239; *Его же.* Дипломатические связи Швеции и Крыма накануне и после Полтавы // Скандинавский сборник. – Таллин, 1985. – Т.29. – С.70. Див. також: Молчанов Н. Дипломатія Петра Первого. – Москва, 1984. – С.216; Станіславський В. Політичні відносини Запорозької Січі й Кримського ханства напередодні Полтавської битви // Укр. іст. журн. – 1998. – №1. – С.76.

¹¹ Станіславський В. Політичні відносини Запорозької Січі й Кримського ханства напередодні... – С.77.

Саме тимчасове об'єднання обох частин України під військовою владою І.Мазепи та його небажання знову «віддавати» правобережні землі до сфери впливу Варшави, на думку Т.Таїрової-Яковлевої, стали важливим аспектом для розуміння відмови гетьмана від зверхності Москви у жовтні 1708 р.

Очевидно, історик помилилася, коли написала, що українське козацтво колонізувало порожні землі Речі Посполитої після монголо-татарської навали (с.151), адже ця об'єднана держава виникла тільки у 1569 р. Висновок Т.Таїрової-Яковлевої стосовно того, що з початком Північної війни 1700–1721 рр. І.Мазепа отримав шанс поквитатися з «давним противником» С.Палієм вважаємо великим перебільшенням. На с.174 стверджується, що лівобережний гетьман заарештував у 1704 р. цього правобережного полковника, не чекаючи наказу царя. Однак відомо, що І.Мазепа отримав згоду на цей арешт від російського «першого міністра» Ф.Головіна. На вимогу Петра І полковник С.Палій був відправлений до Москви, а звідти за царським указом від 21 серпня 1705 р. – до Тобольська.

Категорично не погоджуємося з авторкою щодо оцінки політичної програми С.Палія як «політики, заснованої на анархічних, безвідповідальних і, головне, абсолютно безперспективних гаслах» (примітки, с.416). Під час власних досліджень його діяльності (зокрема, в архівосховищах Польщі)¹² нам не вдалося знайти жодного документа, який би підтвердив висловлювання російської колеги. До речі, матеріал цього розділу суттєво втратив через те, що Т.Таїрова-Яковлева не використала добротну статтю згаданого вже В.Станіславського про відносини між І.Мазепою та С.Палієм¹³.

На с.177 авторка зазначає, що історики досі не дали відповіді відносно позиції російської влади щодо Правобережжя. Однак це далеко не так, адже ще М.Костомаров у своїх працях висвітлив прагматичну політику Петра І, яка полягала у передачі королеві Речі Посполитої Августові II за Нарвським миром 1704 р. земель Правобережної України. Крім того, до цієї проблематики зверталися такі російські, польські та українські історики, як В.Королюк, В.Артамонов, А.Камінський, Ю.Фельдман, Ю.Янчак, Г.Сергієнко та ін.¹⁴

¹² Чухліб Т. Козацький устрій Правобережної України (остання чверть XVII ст.). – К., 1996; *Його ж.* Правобережна Україна і Річ Посполита: до проблеми політичних стосунків між С.Палієм та королівськими урядами // Семен Палій та Фастівщина в історії України. – К., 1997. – С.14–20; *Його ж.* Семен Палій // Історія України в особах: Козаччина. – К., 2000; *Його ж.* Україна і Польща у період правління короля Яна III Собеського: у пошуках втраченого миру // Укр. іст. журн. – 2002. – №1. – С.38–52; *Його ж.* «Палієва держава» між польським королем і російським царем // *Його ж.* Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. – К., 2003. – С.319–336; Czuchlib T. Warszawa – Fastów: strony współpracy i walki między stolicą Polską a «prowincjonalnym» miasteczkiem kozackim // Wojna a pokój. – Kijów, 2004 та ін.

¹³ Станіславський В. Взаємини Івана Мазепи з Семеном Палієм та українсько-польські стосунки на Правобережній Україні // Україна в Центрально-Східній Європі (від найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вып.8. – К., 2008. – С.331–342.

¹⁴ Королюк В. Русская дипломатия и подготовка вступления Речи Посполитой в Северную войну // Учёные записки Института славяноведения. – Т.7. – Ленинград, 1953; *Его же.* Вступление Речи Посполитой в Северную войну // Там же. – Т.10. – Ленинград, 1954; Сергієнко Г. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII – початку XVIII ст. – К., 1963; Каминський А. Первые годы польско-русского союза 1704–1709 гг. // Международные отношения в Центральной и Восточной Европе. – Москва, 1966; Артамонов В. Россия и Речь Посполитая после Полтавской победы (1709–1714). – Москва, 1990; Чухліб Т. Иван Мазепа у Великій Північній війні 1700–1721 рр. // Иван Мазепа та його доба: Історія, культура, національна пам'ять: Мат. міжнар. наук. конф. – К., 2009; Feldman J. Polska w dobie wielkiej wojny Północnej. – Kraków, 1925; Janczak J. Per Palej Aubstand von 1702 bis 1704 in der Ukraine und die Haltung der Rzeczypospolita zum Nordischen Krieg um die Polnische Krone 1700–1721. – Berlin, 1962.

Професор Санкт-Петербурзького державного університету Т.Таїрова-Яковлева стверджує, що І.Мазепа «клопотався перед Петром за тоді ще нікому невідомого “школьних наук учителя” ієромонаха Стефана Яворського» (с.223). Однак майбутній місцеблюстител ь патріаршого престолу в Москві у 1690-х рр. був уже досить відомим професором, а потім і префектом Києво-Могилянської академії, ігуменом київського Микільського монастиря. У лютому 1699 р. він виголосив промову під час похорон російського фельдмаршала О.Шейна, яка так сподобалася Петру I, що той запросив українського священика до Москви. Хоча, очевидно, що І.Мазепа також сприяв кар'єрному зростанню С.Яворського.

В історичних джерелах не збереглося відомостей про те, що гетьман заснував при Києво-Могилянській академії дворічні курси для її випускників, як про це твердить авторка на с.229, а відкритий за його участі в 1700 р. Чернігівський колегіум усе ж таки не був другим вищим навчальним закладом у Східній Європі.

У шостому розділі («Козацька старшина часів І.С.Мазепи»; с.196–219) Т.Таїрова-Яковлева розкриває особливості політичної свідомості старшини, виокремлюючи відмінності в тих чи інших угрупованнях тогочасної еліти Українського гетьманства. Російський історик зазначає, що до цього часу в історіографії такого дослідження не було. Можливо, що в російській історичній науці й справді подібна праця відсутня, однак в українській – маємо книгу С.Павленка «Оточення гетьмана Мазепи: Соратники та прибічники» (Київ, 2004 р.), де хоча й не вивчається ідеологія козацької верхівки, проте подається близько 120 біографічних нарисів як про соратників гетьмана, так і його опонентів. Окрім того, існують відомі монографії О.Субтельного та О.Кресіна про мазепинців в еміграції¹⁵.

«За гетьманом пішла вся (?) генеральна старшина. Із десяти лівобережних полковників не пішли за Мазепою лише четверо. [...] Але що найважливіше, ці чотири полковники не могли приєднатися до нього, оскільки перебували у розташуванні російських полків», – переконливо стверджує авторка (с.214). Згідно з її новими архівними знахідками, гетьмана І.Мазепу під час переходу до шведського короля підтримували такі козацько-старшинські роди, як Апостоли, Бистрицькі, Болоботи, Волковицькі, Гамалії, Герцики, Горбаненки, Горленки, Галагани, Довгополи, Зеленські, Кандиби, Карпеки, Кожуховські, Красноперичі, Лизогуби, Ломиковські, Максимовичі, Малами, Мировичі, Мокієвські, Нахимовські, Новицькі, Орлики, Покотили, Рузановичі, Сулими, Сергієнки, Третяки, Харевичі, Чечелі, Чуйкевичі, Янковські та Яснопольські.

На с.214 вміщено таблицю, де наводяться списки старшини за 1687–1689 рр., які базуються на матеріалах, віднайдених Т.Таїровою-Яковлевою у Російському державному архіві давніх актів (Москва). Для порівняння

¹⁵ *Subtelny O.* The Mazepists. Ukrainian Separatism in the Early Eighteenth Century. – New York, 1981 (укр. пер.: *Субтельний О.* Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. – К., 1994); *Кресін О.* Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII ст. – К., 2001.

поряд подаються списки генеральної старшини, які свого часу уклали український історик І.Крип'якевич (с.217–218) та американський учений Дж.Гаєцький (с.216–217). Такий підхід дозволив зробити окремі уточнення щодо персонального складу полковників, зокрема визначити час зміщення Ф.Жученка з полтавського полкового уряду та обіймання генеральним писарем С.Прокоповичем уряду генерального судді.

При розгляді історії виникнення та впровадження ідеї князівства Руського авторка відзначає, що гетьман Ю.Хмельницький відмовився від неї «в розпал Руїни» (тут ідеться про Чуднівську угоду 1660 р.; с.204), при цьому чомусь не згадавши, що протягом 1676–1681 рр. той самий Ю.Хмельницький за допомогою Османської імперії відновив проект створення на основі правобережного Війська Запорозького Українського/Руського князівства, а його печатка з відповідним написом навіть потрапила до військової канцелярії І.Самойловича¹⁶. Не виключено, що цей владний атрибут (а також інші документи і матеріали) стосовно князівства молодшого сина Б.Хмельницького «проходили через руки» І.Мазепи, адже саме він відповідав у канцелярії за османсько-кримський дипломатичний напрям.

На с.206 історик відзначає, що П.Орлик, який став гетьманом після І.Мазепи, у своїх «Паках і конституціях...» (1710 р.) уникав термінів «князівство Руське» та «руський». Стосовно тексту цього документа староукраїнською мовою, це й справді так, однак у латиномовній версії неодноразово вживається поняття «руський/російський». Зокрема, з означенням «Вітчизна» («*patria nostra Rossiacae*») – п'ять разів. Як тотожними, П.Орлик послуговується такими поняттями: «Русь» («*Rossiae*») – один раз, «Мала Русь» («*Parva Rossia*») – два, «Роксоланія» («*Roxolana*») – шість, «Україна» («*Ucraina*») або ж «український» («*Ucrinae*», «*Ucrainensibus*») – сім разів. А словосполучення «руський народ» досить часто вживається поряд із терміном «Військо Запорозьке»: «Військо Запорозьке і закріпачений, пригноблений руський народ» («*Exercitus Zaporoviensis gensque mancipata ac oppressa Rossiacae*»), «Військо Запорозьке і вільний руський народ» («*Exercitus Zaporoviensem gentemque liberam Rossiacam*»), «із Військом Запорозьким і народом руським» («*cum eodem Exercitu Zaporoviensis gentemque Rossiacae*»)¹⁷.

Розділ сьомий («Мазепинське бароко»; с.220–252) стане цікавим не лише для «політичних» істориків, але й істориків мистецтва, церкви та культури, адже в ньому йдеться про визначний внесок І.Мазепи та його оточення не лише в українську, але й російську культуру в період пізнього європейського бароко. Ця тема дуже популярна у сучасних різноманітних українознавчих

¹⁶ Чухліб Т. Князювання від імені Османської імперії – гетьман-«*princeps*» Ю.Хмельницький // *Його жс.* Гетьмани і монархи... – С.221–231.

¹⁷ Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. – К., 1994 (за перекладом з латини М.Трофимука). Латиномовний скорочений оригінал зберігається в Національному архіві Швеції (Riksarkivet, Cossacica I). Фотовідбиток див.: Україна – Швеція: на перехрестях історії (XVII–XVIII ст.). – К., 2008. – С.124–127. Див. також: Переписка и другие бумаги шведского короля Карла XII, польского Станислава Лещинского, татарского хана, турецкого султана, генеральского писаря Филиппа Орлика, киевского воеводы Иосифа Потоцкого на латинском и польском языках. – Москва, 1847; *Кордт В.* Матеріали з Стокгольмського державного архіву до історії України другої половини XVII–XVIII ст. // Український археографічний збірник. – Т.III. – К., 1930. – С.38–42.

студіях¹⁸, однак авторка зуміла до попередніх знань про відповідну діяльність І.Мазепи внести новий струмінь. Зокрема, новим для читача стане те, що гетьман підтримував тісні зв'язки з грецькими ієрархами та постійно листувався з єрусалимським патріархом Досифеєм. Продовжуючи розкривати тему «Іван Мазепа й Російська імперія», Т.Таїрова-Яковлева відзначає той великий вплив, який справили «київські вчені» на тогочасну російську культуру, освіту та науку. Так, вона відзначає: «Українське духівництво було більш освіченим за московське і саме з цим пов'язувало свій виклик до Москви. Вони вважали, що цар хоче скористатися їхніми знаннями для релігійної просвіти Росії» (с.246).

На характер особистих і «ділових» відносин гетьмана І.Мазепи з провідними політичними діячами за царювання Петра I звертається увага у восьмому розділі книги («Іван Мазепа та “птенцы гнезда Петрова”»; с.253–287). Вивчення матеріалів т.зв. «Батуринського архіву», що зберігаються у Санкт-Петербурзі, а також фондів Російського державного архіву давніх актів (Москва) дало змогу стверджувати, що крім В.Голіцина, О.Меншикова, Ф.Головіна, Б.Шереметева український правитель підтримував стосунки різного характеру практично з усіма впливовими російськими урядовцями кінця XVII – початку XVIII ст., у тому числі Т.Стрешневим, М.Черкаським, І.Троєкуровим, Л.Наришкіним, Я.Долгоруким, Д.Голіциним, І.Головіним, М.Зотовим, О.Шеїним, П.Шафіровим, Я.Брюсом, І.Кольцовим-Масальським, О.Українцевим, А.Вініусом, П.Толстим, О.Курбатовим, С.Рагузинським, К.Істоміним, Б.Михайловим, В.Постниковим, О.Кікіним, В.Степановим, Д.Ковневим, М.Ртищевим. Наприклад, збереглося сто чотирнадцять листів тогочасного «канцлера» Московської держави Ф.Головіна до І.Мазепи за 1700–1706 рр., в яких той звертався до гетьмана не інакше як «сиятелнейший и превосходительнейший господине, мой истинный благодетелю».

Можливо, що саме зміна в особистих стосунках із представниками політичної верхівки Росії були також однією з причин, що підштовхнули І.Мазепу до ухвалення рішення про відмову від царської зверхності. Авторка також аргументовано спростовує думку, що відносини між гетьманом та першим фаворитом царя Петра – О.Меншиковим не були такими антагоністичними, як про це свідчить багато істориків. Адже починаючи з 1701 р. вони жваво листувалися, при цьому з 1704 р. І.Мазепа щомісяця надсилав О.Меншикову з десятків донесень, а їх стосунки можна охарактеризувати як «дипломатично коректні».

Незважаючи на те, що дев'ятий розділ книги називається «Немічний старий» (с.288–314), у ньому йдеться не лише про стан здоров'я українського гетьмана, який і справді довгий час хворів на «шляхетську недугу» – подагру. Тут також розкриваються окремі причини поступового відходу Українського гетьманства від сюзеренітету Московського царства, серед яких, по-перше, «утиски малоросійських жителів із боку російських полків» (с.295); по-друге,

¹⁸ Див., наприклад: *Павленко С.* Іван Мазепа як будівничий української культури. – К., 2004; *Іван Мазепа і його доба: історія, культура, національна пам'ять: Мат. міжнар. наук. конф.* – К., 2008 та ін.

«нестерпне поводження» з козацькими підрозділами російських генералів Й.Паткуля (у Польщі), Е.Ренна (у Лівонії), а також Д.Євстратієва та Д.Яковлевича (у Білорусії) (с.296–297, 302); по-третє, «поведінка деяких петровських фаворитів, перш за все О.Меншикова» (с.297–300); по-четверте, надзвичайно важкі «роботи з будівництва Печерської фортеці» в Києві (с.302, 304); по-п'яте, «прямі воєнні втрати й грабежі від розквартированих військ» (с.304); по-шосте, «економічні наслідки війни» (заборона провезення української пеньки через Ригу та Кенігсберг у Західну Європу; заборона продажу української селітри за кордон; величезні побори на військові потреби грошима, кіньми, продуктами, фуражем) (с.304–305); по-сьоме, тактика «випаленої землі» перед наступаючою шведською армією (с.306–308, 310); по-восьме, «відмова Петра від захисту українських земель» (с.307); по-дев'яте, за словами авторки, восени 1708 р. в Україні відбулися народні заворушення («хвиля бунтів»; с.312–313).

Не погоджуємося з твердженням Т.Таїрової-Яковлевої, що до березня 1706 р. І.Мазепа отримував накази лише від царя Петра I (с.298). Адже існують багато листів до гетьмана, де містяться розпорядження від Ф.Головіна за 1700 – початок 1705 рр. Уже в першому ж своєму листі до Москви з нагоди початку Північної війни І.Мазепа зауважував, що в грамоті царя та листі до нього «великого боярина» Ф.Головіна були різночитання – Петро I наказував, щоб українські полки рухалися безпосередньо до Новгороду через Брянськ, Можайськ та Смоленськ, а Ф.Головін зажадав, щоби козаків відразу ж «посилали в межі Інфляндії» для з'єднання з російською армією¹⁹. На с.307 авторка дискутує з відомим українським істориком, дослідником доби Київської Русі – Петром Толочком, називаючи його чомусь «А.П.Толочко».

Головною частиною монографії, з огляду на задекларовану мету, стали останні розділи – десятий («Реформи 1707 року»; с.315–336) та одинадцятий («Трагедія вибору»; с.337–370), в яких Т.Таїрова-Яковлева конкретизує причини політичного розриву між Українським гетьманством та Московським царством, і відзначає: основним чинником переходу козацької України на бік Шведського королівства під час Північної війни стала централізаторська політика царя Петра I, пік якої припав саме на 1707 р. Вивчення документів з архівосховищ Москви дозволило російському історикові стверджувати, що того року розпочалося здійснення чотирьох реформ, а саме відомчої (полягала в переводі Малоросійського приказу в Розряд), обласної (створення на території як Великоросії, так і України/Малої Росії губерній), військової (утворення на базі українського козацтва регулярних підрозділів – «кампаній») та фортечної (передача всіх фортифікацій Лівобережжя в розпорядження росіян). Саме ці перетворення, на думку авторки, і стали «сходиною для фактичного скасування української автономії» (с.328), а проведена багатоступенева реформа управління Українського гетьманства дуже сильно скорочувала повноваження місцевої адміністрації. Контроль

¹⁹ Лист І.Мазепи до Петра I від 28 серпня 1700 р. з Батурина // Сіверянський літопис. – 2003. – №1. – С.63–67.

над Запоріжжям та всіма великими містами Лівобережної України переходив до київського воеводи Д.Голіцина.

Петербурзький історик зазначає, що реформи Петра I стосовно України залишаються «поза увагою дослідників періоду правління Мазепи» (с.322), хоча на сьогодні маємо монографію та статті В.Горобця²⁰, а також розвідки О.Сокирка²¹. Останній, вивчаючи військову реформу, зазначав, що «реєстраційні матеріали Малоросійського приказу не містять інформації щодо висилки до гетьмана протягом весни – літа 1707 р. посланців чи кур'єрів із царськими розпорядженнями [...], що може опосередковано вказувати на те, що відповідний указ про реформу був виданий в обхід Малоросійського приказу, безпосередньо з похідної царської канцелярії»²².

Окрім того, воєнна ситуація зумовлювала, що влітку 1708 р. гетьманові І.Мазепі (нагадаємо – правителєві ліво- та правобережного українських гетьманств із населенням близько 3,5 млн жителів і величезною територією, що майже дорівнювала тій самій Швеції) починають віддавати накази, окрім царя Петра, російські урядовці (О.Меншиков, Д.Голіцин, І.Головкін). У такій складній ситуації для українського гетьмана набуває привабливості ідея утворення «удільного» князівства. Тобто, робить висновки авторка, І.Мазепа за допомогою шведського короля хотів не тільки зберегти для своєї країни автономний політичний статус, але й розширити його.

У книзі висловлюється гіпотеза: «Чому Мазепа вирішив залучити саме запорожців? Тоді, коли вже відчув свою справу програною? Чому не Правобережжя, де настрої були дуже схожими? Чи не думав він потягти за собою у провалля тих, кого все своє життя ненавидів і мріяв згубити?» (с.369). Ця думка повторюється і в примітках на с. 374: «Напередодні загибелі Мазепа намагався потягти за собою й ненависних запорожців». Відзначимо, що історія відносин між Батурином та Січчю під час правління І.Мазепи вже достатньо вивчена в українській історіографії²³, а відтак, відповідаючи на запитання російського історика, можемо стверджувати, що, по-перше, після переходу на бік шведів І.Мазепа звертався по підтримку не лише до запорожців, а й до старшини та населення всіх полків Українського гетьманства, у т.ч. і правобережних (інша справа, що не всі його універсали того часу збереглися); по-друге, у листопаді 1708 – лютому 1709 рр., тобто у той час, коли відбувалися переговори гетьманського уряду з Військом

²⁰ Горобець В. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. – К., 1998; *Його ж.* Українські проекти в Російській імперії // Україна і Росія в історичній ретроспективі. – Т.1. – К., 2004.

²¹ Сокирко О. Гетьманщина під царським скіпетром (військове будівництво в Україні другої половини XVII – початку XVIII ст.) // Україна та Росія: Проблеми політичних і соціокультурних відносин. – К., 2003.

²² Сокирко О. Ще раз про передумови та причини повстання Івана Мазепи 1708 р. // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. – К., 2008. – С.91.

²³ Див., напр.: Козацькі Січі (нариси з історії українського козацтва XV–XIX ст.). – К.; Запоріжжя, 1998; Станіславський В. Запоріжжя під час виступу Петра Іваненка (Петрика) // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.: політика, ідеологія, військово мистецтво. – К., 1998. – С.176–189; *Його ж.* Політичні відносини Запорозької Січі й Кримського ханства... – С.60–78; Мильчев В. Кордони Війська Запорозького та діяльність російсько-гуляцької межової комісії 1705 р. – Запоріжжя, 2004; *Його ж.* Нариси з історії запорозького козацтва XVIII ст. (спроба історичної реконструкції на основі писемних джерел). – Запоріжжя, 2009 та ін.

Запорозьким Низовим, І.Мазепа ще не міг знати про перемогу росіян під Полтавою; по-третє, говорити про якусь запеклу «ненависть» гетьмана до запорожців, на нашу думку, буде великим перебільшенням, адже його ставлення до низовиків здебільшого визначалося його ж владними амбіціями, аніж особливостями характеру.

Одним із головних здобутків рецензованої праці є широке використання української історіографічної мазепіани, зокрема посилання на доробок «діаспорних» істориків О.Оглоблина, Б.Крупницького та О.Субтельного. Відрадно, що російській авторці стали у пригоді й праці сучасних дослідників з України – С.Павленка, А.Бовгири та О.Сокирка. Водночас, невідомо з яких причин, не використано напрацювання з мазепинської тематики Ю.Мицика, С.Плохія, В.Станіславського, В.Горобця, О.Ковалевської, О.Кресіна, а також автора цієї рецензії.

Не потрібно забувати й про велику російську історіографію зазначеної проблематики, адже Т.Таїрова-Яковлева, окрім використаних у монографії праць, чомусь обійшла увагою доробок таких істориків ХХ ст., як В.Королюк, В.Шутой, Б.Литвак та ін. Досить цікаво, на нашу думку, було б розкрити генезу російської мазепіани, згадуючи при цьому не тільки Д.Бантшиша-Каменського чи поета К.Рилеева (с.7, 12), але й, наприклад, автора одного з перших біографічних нарисів про українського гетьмана – П.Бекетова, який ще у 1821 р. зазначав: «Мазепа як за чинами, так і за статками, якими государ осипав його, був одним із найперших вельмож у державі»²⁴. У ХІХ ст. про нього також писали Б.Бергман, Д.Бутурлін, О.Карцов, О.Корнилович, Ф.Ливанов, М.Маркевич, М.Медем, О.Мишлаєвський, М.Устрялов, Н.Ламбін, Г.Міллер, О.Савельєв-Ростиславович, С.Соловійов. Зокрема, О.Корнилович у 1861 р. зауважував, що «Мазепа належав до числа найпомітніших постатей російської історії ХVІІ ст.»²⁵. Утім, більшість із названих істориків зазвичай воліли описувати, головним чином, заяложений «зрадницький» сюжет. При цьому С.Соловійов одним із перших об'єктивно (наскільки це було можливим у той час) намагався осмислити складний процес визрівання політичного рішення щодо відмови І.Мазепи від царського сюзеренітету.

У книзі вміщено близько шістдесяти ілюстрацій, що, на думку авторки, має сформувати перед читачем образ І.Мазепи як правителя автономної Української держави. Однак чудовий ілюстративний ряд, з якого постає приваблива картина культурно розвиненої козацької країни, на жаль, суттєво програє через те, що більшість портретів, гравюр, малюнків, зображень предметів тощо не мають повної «легенди». Наприклад, на с.5 бачимо гравюру М.Бернінґрота із зображенням І.Мазепи, що 1706 р. була опублікована в популярному на той час європейському часопису «The Europäische Faма». Але в підписі під ілюстрацією читаємо лише «Іван Степанович

²⁴ Бекетов П.П. Мазепа // *Его же*. Собрание портретов россиян, знаменитых по своим деяниям, воинским и гражданским, по учёности, сочинениям, дарованиям или коих имена по чьему другому сделались известными свету, с приложением их кратких жизнеописаний. – Москва, 1821. – С.153.

²⁵ Корнилович А. Жизнеописание Мазепы // Полное собрание сочинений К.Ф.Рылеева. – Лейпциг, 1861. – С.203.

Мазепа». Очевидно, повними підписами потрібно було б оформити й зображення Б.Хмельницького, П.Дорошенка, І.Самойловича, Д.Туптала (Ростовського), С.Туптала, І.Новицького, В.Дуніна-Борковського, С.Палія, Ф.Палій, С.Яворського, Д.Апостола та ін. Під ілюстрацією «Фрагмент тексту доносу на Івана Самойловича з підписами старшин» (с.44) не вказано ані дати виготовлення, ані місця зберігання архівного документа. Аналогічно слід було б оформити ілюстрування уривків листів самого І.Мазепи та його матері – Марії-Магдалини (с.74–75, 244). Ілюстрації на с.236–237 підписано – «Вишивка Покрова Богородиці. Вклад Марії Магдалини», «Вишивка. Вклад Марії Магдалини в Києво-Печерську лавру». Однак насправді на них зображено ні що інше, як церковні антими́нси (народна назва – «пелена»), а не просто вишивання.

Відомо, що серед багатьох церков, збудованих коштом українського гетьмана, був і Микільський військовий собор («Великий Микола») у Києві, зовнішній вигляд якого можна побачити на вміщеній ілюстрації (с.231). Проте в підписі не вказано, ані коли було зведено храм (1690–1696 рр.), ані хто був його архітектором (росіянин Й.Старцев), ані ким і коли він був знищений (радянською владою в 1934 р.). Дискусійним на сьогодні залишається питання, хто ж усе таки зображений на відомій гравюрі Л.Тарасевича з нагоди перемоги російських та українських військ над турками у Нижньому Подніпрров'ї – чи то І.Мазепа (як подає авторка на с.61), чи все ж таки московський воевода Б.Шереметев? На с.229 читаємо, що в 1705 р. український митець І.Мігура виготовив гравюру «Апофеоз Мазепи», де розмістив зображення головних православних храмів, збудованих коштом гетьмана, а на с.233 під ілюстрацією з цим самим зображенням уже читаємо: «Панегірик І.С.Мазепи. 1706 р.». Читачеві, мабуть, було б цікаво знати: коли й де її було виготовлено, а також хто автор портретів (І.Мазепи, Петра I, Карла XII), гравюр та картин, що подаються на обкладинці й звороті книги.

Є певні зауваження й до культури оформлення приміток у монографії. Наприклад, на с.374 авторка вперше посилається на збірник документів «Листи Івана Мазепи» (т.1, №87, с.221). Очевидно, треба було вказати місце та рік його видання (Київ, 2001 р.), а також упорядника (В.Станіславський). При посиланні на «Історію української культури» (т.ІІІ, Київ, 2003 р.) (с.378, 387) необхідно було зазначити автора відповідних використаних розділів або ж хоча б редактора цієї колективної праці – В.Смолія. Збірник документів «Універсали Івана Мазепи» в одному місці подається як «Універсали Івана Мазепи» (с.392), в іншому – «Універсали Івана Мазепи» (с.394). Ані в першому, ані в другому випадках не названо його упорядників – І.Бутича та В.Ринсевича. Прізвище українського історика І.Крип'якевича подається як «Крпякевич» (с.395, 512). Помилки вкралися навіть у назву виданої 1998 р. в Києві українською мовою книги самої авторки про Гетьманщину другої половини XVII ст., яку подано у списку літератури (с.437).

Поza тим, на переконання Т.Таїрової-Яковлевої, гетьман І.Мазепа належав до тих пасіонарних історичних осіб, світоглядні уявлення яких формувалися в умовах політичної культури доби пізнього бароко. З огляду на

це, гетьман нічим особливим не відрізнявся від інших правителів «малих» держав Європи, адже в умовах запеклої війни між Петром I та Карлом XII намагався досягнути кращого владного становища для себе, а також вищого політичного статусу – для власної країни («матки бідної Ойчизни милої України Малої Росії»)²⁶. Стосовно внеску І.Мазепи в російське імперське будівництво, авторка бачить його таким: «Захоплений юнацьким завзяттям Петра, котрий намагався зламати стару Росію, збудувавши нову, європеїзовану, Мазепа активно підключається до цих зусиль. Він стає найважливішим радником Петра у справі організації воєнних походів на південь, у зовнішній політиці та реформуванні російського православ'я».

Отже, чергова фундаментальна праця Т.Таїрової-Яковлевої, яка досліджує минуле України й Росії, стане вагомим науковим підґрунтям для розуміння одного з найяскравіших періодів історії двох країн, а саме рубежу XVII–XVIII ст. Слід зазначити, що на сьогодні вітчизняна історіографія ще не має повноцінної наукової біографії такої непересічної й неоднозначної особи, як Іван Мазепа, відтак доробок професора Санкт-Петербурзького державного університету слугуватиме важливою опорою для її написання.

²⁶ Пор.: Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету: Хмельницький – Дорошенко – Мазепа. – К., 2011.

Т.В.Чухліб (Київ)